

محمّد خلد

نظارت الہی در قرآن
دکتر حمید محمد قاسمی

فهرست

مقدمه ۹

فصل اول. نظارت الهی، معنا و نقش و جایگاه آن در قرآن

- یک. معنای حضور خدا در همه جا ۱۷
- دو. قُرب خدا و مراتب آن ۲۰
- سه. خدای حاضر و ناظر یا خدای پرده‌نشین؟ ۲۷
- چهار. علم خدا و علم انسان ۳۳
- پنج. چگونگی علم خدا به جزئیات رفتار و افکار آدمی ۴۰
- الف. اصل آفرینش و آگاهی آفریننده به آفریده ۴۰
- ب. نامتناهی بودن ذات حق ۴۲
- ج. علم حضوری و احاطه وجودی خداوند ۴۴
- شش. نظارت الهی و لزوم تأمل در معنای آن ۴۶
- هفت. گستره موضوع نظارت الهی در قرآن ۵۰
- الف. نظارت الهی و گستره آن در سوره‌های قرآن ۵۱
- ب. نظارت الهی و گستره آن در آیات قرآن ۵۲
- ج. نظارت الهی از ابتدا تا انتهای عمر ۵۶
- د. نظارت الهی و گستره آن در آیات الاحکام ۵۸

۶۰. ه. نظارت الهی در قالب تعابیر و تصاویر زنده و گویای قرآن
۶۵. هشت. ناظران دیگر
۶۶. الف. پیشوایان معصوم علیهم السلام
۶۹. ب. فرشتگان

فصل دوم. قلمرو نظارت الهی از منظر قرآن

۷۵. یک. احاطه علمی خدا بر تمام مخلوقات
۸۸. دو. احاطه علمی خدا بر رفتارهای انسان
۹۸. سه. احاطه علمی خدا بر گفتارهای انسان
۱۰۸. چهار. احاطه علمی خدا بر افکار و اسرار آدمی

فصل سوم. آثار تربیتی توجه به حضور خدا

۱۲۷. یک. تقوای پیشگی و حفظ حریم‌ها
۱۴۵. دو. آرامش روحی
۱۵۱. سه. دلگرمی و امید
۱۵۶. چهار. استقامت و پایداری
۱۵۹. پنج. تشویق و تنبیه
۱۶۰. الف. تشویق
۱۶۳. ب. تنبیه
۱۶۸. شش. احساس مسئولیت و مراقبت دائم
۱۷۲. هفت. تقرب به درگاه الهی
۱۷۳. هشت. آراسته شدن به فضایل اخلاقی
۱۷۴. الف. حیا
۱۸۱. ب. ترس از خدا
۱۸۶. ج. ادب و تواضع در پیشگاه خدا

فصل چهارم. راهکارهای درک حضور الهی

- یک. افزایش ایمان و معرفت الهی ۱۹۸
- دو. تهذیب نفس و طهارت دل ۲۰۸
- الف. مراقبه ۲۱۵
- ب. محاسبه ۲۲۲
- ج. معاتبه و معاقبه (سرزنش کردن و کیفر دادن) ۲۲۸
- سه. دوری جُستن از عوامل غفلت ۲۳۱
- الف. محبت دنیا و دلبستگی به آن ۲۳۷
- ب. شکمبارگی ۲۳۹
- ج. گفت و شنودهای بیهوده و باطل ۲۴۴
- چهار. تسلط بر قوه خیال ۲۴۸
- الف. عشق به محبوب حقیقی ۲۵۵
- ب. کنترل حواس ۲۵۷
- ج. اشتغال و برنامه ریزی ۲۵۸
- پنج. خلوت با خدا ۲۵۹
- شش. یاد خدا ۲۶۷
- هفت. محبت اولیای خدا ۲۷۸

فصل پنجم. ادب حضور در سیره انبیا و ائمه هدی علیهم السلام

- الف. ادب حضور در سیره پیامبران الهی علیهم السلام ۲۹۱
- ب. ادب حضور در سیره ائمه اطهار علیهم السلام ۳۴۶
- خاتمه ۴۱۱
- منابع ۴۱۵
- نمایه ۴۳۱

هُوَ الشَّهِيد

«عالم محضر خداست، در محضر خدا معصیت نکنید.» این جمله کوتاه و پرمحتوای رهبر فقید انقلاب اسلامی علیه السلام، که برگرفته از آموزه‌های قرآنی است، شالوده تمام تعالیم اخلاقی و سنگ بنای سیر و سلوک معنوی و مهم‌ترین عامل در مسیر تهذیب نفس و رشد و تعالی انسانی به شمار می‌رود.

هدف اصلی تمام شرایع الهی - به ویژه، اسلام - توجه دادن انسان‌ها به این حقیقت است که در حضور پُر حشمت خدا هستند و اول لحظه‌ای از حالات و رفتارها و گفتارها و اسرار درونی مردمان غافل نیست. آری، تلاش تمامی انبیا و اولیای خدا بر این بوده که خدا را نصب العین بشر قرار دهند و فکر و ذهن و عمل آدمیان را در تمام دوران عمر متوجه حضور خدا کنند.

تصویری که انسان‌ها از خدا در ذهن دارند در نوع زندگی آن‌ها تأثیر بسزایی دارد: خدای دور و پرده‌نشین که در عرش اعلی بر تخت پادشاهی نزول اجلال کرده و خدایی که در همین نزدیکی است و نه تنها شاهد و ناظر ما که در درون جان ماست دو تصویر متفاوت از خداست که دو بازتاب مختلف در زندگی ما به ارمغان می‌آورد.

آنچه آموزه‌های قرآنی برای ما ترسیم می‌کند تصویر خدایی است که تمام جهان هستی را بر کرده و هیچ‌جا از حضورش خالی نیست؛ خدایی که نه تنها ظواهر اعمال و احوال آدمی در حوزه نظارت اوست، بلکه دامنه این نظارت تمامی زوایای روحی و ضمیر و ظاهر او را شامل می‌شود، چندان که انسان نمی‌تواند به هیچ‌رو از دایره حکومت و نظارت آن رقیب الهی بیرون رود.

اگر موضوع علم الهی به همه گفتارها، رفتارها، و پندارهای آدمی در کانون توجه انسان قرار گیرد و آدمی این حقیقت را با تمام وجود خود حس و لمس کند، زندگی او تحوّل‌ی شگفت پیدا می‌کند و تمام صفحات تاریک وجود او در پرتو این خورشید فروزان روشن خواهد شد.

توجه به این واقعیت (یعنی زیر نظر بودن انسان و احاطه عملی خدا بر همه افکار و رفتار آدمی) انسان را از خواب غفلت بیدار و او را به وظایفش آشنا می‌کند و از انسان بی‌خبر و بی‌تفاوت موجودی هوشیار و سربه‌راه و متعهد و پرهیزکار پدید می‌آورد.

آدمی در پرتو این حقیقت به این باور می‌رسد که چیزی در این عالم از چشم تیزبین الهی مخفی نمی‌ماند و همه نیکی‌ها و بدی‌ها در کتاب علم پروردگار با جزئیات ثبت می‌شود؛ از این رو، می‌کوشد تا دامن روح خود را به زشتی و پلشتی آلوده نسازد و خود را در معرض قهر و عقوبت الهی قرار ندهد.

درک حضور خدا در همه‌جا و در همه حال می‌تواند انسان را در هر لحظه مراقب و هوشیار نگاه دارد تا عملی مخالف پسند محبوبش مرتکب نشود، اما غفلت از حضور دائمی خدا انسان را به موجودی بی‌پروا تبدیل می‌کند که از ارتکاب هر عمل و به زبان آوردن هر سخن و برآوردن هر خواهش (به هر ترفندی) هیچ ابا نداشته باشد.

یادآوری نظارت الهی و خود را در همه حال در حوزه مراقبت خدا دیدن در بجه روح انسان را به عالم معنا باز می‌کند و تحولی شگرف در روح و ضمیر آدمی پدید می‌آورد، اما غفلت از این حقیقت مهم پرده ضخیمی بر روح و فکر انسان می‌افکند و ارتباط او را نه تنها با خدا که با خود نیز قطع می‌کند و او را به کالبدی بی‌روح مبدل می‌سازد.

به این ترتیب، معلوم می‌شود درک حضور خدا سرچشمه همه سعادت‌ها و نیک‌بختی‌ها و غفلت از این حقیقت عامل تمام انحرافات و نگون‌بختی‌هاست. از همین روست که قرآن کریم این موضوع مهم و سرنوشت‌ساز را در آیات پُر شمار با تعبیر مختلف و به شیوه‌های گوناگون یادآور شده و نگاه انسان‌ها را به این حقیقت درخور توجه معطوف کرده است.

در جایی، قرآن از زبان حضرت ابراهیم علیه السلام علم و احاطه گسترده خدا به تمام امور را حقیقتی درخور تدبّر و تذکر دانسته، می‌فرماید:

﴿وَسِعَ رَبِّي كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ﴾^۱

وسعت آگاهی پروردگار همه چیز را در بر می‌گیرد. آیا متذکر [و بیدار] نمی‌شوید؟

در جای دیگر، قرآن یکی از اهداف آفرینش را آشنایی انسان‌ها به احاطه علمی خداوند بر همه چیز دانسته و این موضوع را عاملی در جهت معرفت و رشد توحیدی او بر شمرده است: